

VITA

AZ EGYIPTOMI GNOSIS KÉRDÉSÉHEZ

W. TILL: DIE GNOSTISCHEN SCHRIFTEN DES KOPTISCHEN PAPYRUS BEROLINENSIS 8502. Akademie-Verlag. Berlin 1953. 328 o. és 2 tábla.
KOPTISCHE-GNOSTISCHE SCHRIFTEN. ERSTER BAND DIE PISTIS SOPHIA DIE BEIDEN BÜCHER DES JEU. UNBEKANNTES ALTGNOSTISCHES WERK. Herausgegeben von C. SCHMIDT. 2. Auflage. Bearbeitet im Auftrage der Kommission für Spätantike Religionsgeschichte der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin von W. TILL, Akademie-Verlag. Berlin. 1954. XXXVI. 1. bevezetés, 424 l. szöveg.

Az 1946-os khenoboskioni lelet* nagymértékben megnövelte a gnózis iránti érdeklődést. A kopt nyelvű iratokat tartalmazó «könyvtár» ékesszólóan bizonyítja az egyiptomiak élénk érdeklődését, melyet ezekkel a vallásos tanokkal szemben tanúsítottak. A gnózis története kezdettől fogva szorosan összekapcsolódik Egyiptommal. A hagyomány szerint Simon mágustól alapított új irányzat, mely a tudást (γνώσις) szegezte szembe a kínnyilatkozatáson alapuló hittel, első nagy rendszerezőjét, az alexandriai Basileidésben (II. sz. eleje) találta meg. A Mátvás apostol tanításaira hivatkozó filozófus rendszerében jelenik meg először a későbbi varázslásban oly nagy szerepet játszó Abraxas is (névének számértéke 365!).

A másik nagy alexandriai gnosztikus, Valentinus már nemcsak keleten, hanem Rómában is terjesztette tanításait.

A II. sz.-ban éli virágkorát a szíriai gnózis is, mely további keleti elemeket kapcsol be a rendkívül bonyolult és szerteágazó rendszerekbe.

A gnózis egyik alapvető sajátossága a rendkívül gyors fejlődés és a szüntelen változás. A számtalan szekta egymástól gyakran igen nagymértékben különböző fantasztikus tanításairól egységes képet adni teljesen lehetetlen, s csupán néhány olyan jellemvonás ismerhető fel, mely legalább a rendszere többségében megtalálható.

Alapvető elképzelésük szerint a halandó világ és az istenség két alapjában különböző valóság. Az elsőt a test személyesíti meg és ezzel a rosszat is, az isten pedig az igazi jót képviseli úgy, hogy a világ, a matéria nem is istentől van. Az isten a világosságnak egy megnyilatkozása. Harc folyik a jó és gonosz közt, oly mértékben, ahogyan az az egyes emberben elosztva jelentkezik. Arra a kérdésre, hogy hogyan lehet az embert megváltani, azt a feleletet kapjuk, hogy a halál nem jelent tökéletes szakítást, mert a matéria megmarad; a fényből kell a kegyelemnek fakadnia. A gnosztikusok valójában jobb keresztényeknek tartották magukat a többiekénél, tanításaik azonban tudatosan nem az egész néphez szólnak, tehát titkosak. Az elvont ideák — például az igazság — perszönifikációkban jelennek meg. Az ószövetséget általában elvetették.

A gnózis — különösen a művelt körökben — az egyház tanításainak hamarosan veszélyes vetélytársává lett s ezért a II. sz.-tól az egyházatyák éles küzdelmet folytattak ellene. Mivel az eredeti gnosztikus iratok legnagyobb része elpusztult, tanáikat hosszú időn keresztül csak az ellenük írt művekben fennmaradt leírások alapján lehetett tanulmányozni. Nagy szerencse, hogy a kopt kutatások előrehaladása kapcsán egyre több valódi gnosztikus mű válik ismertté. Az eddig publikált legfontosabb iratokat három kódex tartalmazza. A legkorábban és viszonylag legjobban ismert Codex Askewianusban (a XVIII. sz.-i angol utazó, Askew révén került a British Museumba) maradt fenn a Pistis Sophia. A J. Bruce által szerzett és 1848-ban az oxfordi Bodlejána-ba került Codex Brucianus tartalmazza Jéu könyveit, végül a berlini kódex (Codex Berolinensis) a Mária-Evangéliumot, a Sophia Jesu Christit és János Apocryphonját.

* Vö. H-Ch. Puech: Les nouveaux écrits gnostiques découverts en Haute-Égypte. Crum-Emlékkönyv = Bulletin of the Byzantine Institute, 2. Boston 1950. S. Morenz: Koptische Funde und Forschungen. Forschungen und Fortschritte. 1950. 7. E. Ménard: Les manuscrits de Nag Hammadi. Bibliotheca Orientalis. 1956. 1-2.

I

A berlini kódex publikálását C. Schmidt készítette elő a század elején, 1912-ben azonban nyomtatás közben egy esőrepedés az egész kiadványt megsemmisítette. Sok viszontagság után végre Tillnek jutott osztályrészül a nagy mű befejezése. Az említett kódexben fennmaradt munkák közül a legjelentősebb János Apocryphonja, nemcsak azért, mert a khenoboskioni leletanyagban is meg van és így a különböző másolatok egybevetethetők, hanem elsősorban azért mert a gnosztikus világkép-elképzelésre a legrégibb felfogást örökíti meg. (i. u. II. század közepe).

Eszerint is isten a tökéletes jó, a világ a rossz és a kettő kiegyeztetetetlen. János apostolnak vízióban megjelenik Krisztus és kifejti a gnosztikus világképet, hogy a tanítványok megismerjék, de nem azért, hogy általánosan hirdessék. Istenről úgy beszél, hogy materiára beállított lényünk azt felfogni nem is képes. Isten egy lényt bocsát ki magából, hogy a jót, szépet az ember mégis megismerhesse. Első emanációja Barbelo, ettől származik többek közt az Első Világosság, a Jóság (Christos *MNT XC*). Az *ἀφθαρσία* (Halhatatlanság) és Christos párból származó lényekhez eonók tartoznak, és a 12-ik eon, a Sophia a teremtés oka, mert arra vágyakozott. Fiát, a szörnyszülött Jaldabaothot kiveti a világosság birodalmából. Az anyjától eredő erejénél fogva életet fű az új teremtménybe, Ádámba, akit úgy akar magához kötni, hogy anyagszerű testet ad neki, széppé teszi környezetét, és női alakot is formál számára. A paradicsomi fa gyümölcsétől azért tiltja el a párt, mert annak gyümölcse a világosság ereje, amely ébren tartja a gondolatot, hogy a világossághoz tartoznak. János kérdésére Krisztus azt a felvilágosítást adja, hogy erre nem a kígyó akarta rávenni őket, hanem a nemzésre, a legnagyobb bűnre csábította az emberpárt. Jaldaboth vízőönt bocsát az emberiségre, de Noé megmenekül. A földi asszonyok és angyalok leszármazottai azonban a sötétség gyermekei, akik az örömlöknek élnek, és az égire nem gondolnak. Az ember megmentéséért folyó harcban Krisztus jön a földre, hogy a gnóvizist tanítsa. Ha valaki ezt nem ismeri meg, újra és újra kell születnie, míg eléri. Aki felismeri, de eltávolodik attól, azt örökre büntetés sújtja.

A berlini papiruszon fennmaradt másik terjedelmes alkotás, a Sophia Jesu Christi már sokkal bonyolultabb rendszert tartalmaz. A bevezetés elmondja, hogy a tanítványok és két asszony egy galileai hegyen vitatkoznak különféle problémákról. Egyszerre Krisztus jelenik meg nekik, egy hatalmas fényes angyal alakjában, s válaszol a kérdésekre. Elmondja, hogy az emberek a világ megteremtése óta törekednek Isten megismerésére. Az igazságot azonban csak Ő (Krisztus) taníthatja, aki a végtelen fényből szállt alá. Isten tulajdonságainak leírása után következik az első — gyakran kétnemű — lények ismertetése. Ezek között szerepel a Pistis Sophia is.

A teremtmények, mint cseppek a fény birodalmából jutnak a világba, ahol tudatlanságba süllyednek. Ebből Krisztus ébreszti fel őket.

A mű a földöntúli lények és eonok igen alapos részletezésével próbálja a világ-mindenség felépítését érzékeltetni.

Az «Evangélium Mária szerint» című irat egy kis részlete görög nyelven is ismeretes egy Oxyrhynchosból származó papirusz alapján. Az első részben Krisztus oktatja tanítványait. A második rész főszereplője Mária Magdolna, aki azokat a kinyilatkoztatásokat közli az apostolokkal, melyekben Krisztus csak őt részesítette. A földről elszálló lélek utazásának leírása képezi ezeknek fő mondanivalóját. A lelket útközben négy hatalom (*ἔξοφία*) próbálja feltartóztatni, sikertelenül. A lélek és hatalmak párbeszédei a Halottak Könyvének egyes fejezeteire emlékeztetnek, ahol a a túlvilágra menő embernek a kapukat őrző démonokkal kell vitatkoznia. Ehhez hasonló motívum más gnosztikus iratokban is megtalálható.

II

A Codex Askewianus (Pistis Sophia) és a Codex Bruceanus (Jeu könyvek és egy töredékes mű) szövegének Schmidt-féle fordításához Till igen tartalmas bevezetést fűz, s saját és Schmidt véleményét közli az iratokról. Az általa összegyűjtött bő bibliográfia nagyban emeli a mű értékét. A Schmidt fordításával kapcsolatosan javasolt kiigazításokat a függelékben sorolja fel.

A Pistis Sophia címen ismeretes rendkívül nagyteterejedelmű irat négy részből áll. A bevezetés szerint Jézus feltámadása után még tizenegy évig tanított. Tybí hónap 15-én, mikor az Olajfák hegyén tartózkodott tanítványaival, hatalmas fényöznön közepette felszáll az égbe. A kozmosz megrendül, a tanítványok már a világ végétől tartanak. A következő napon azonban ismét visszatér s bejelenti a tanítványoknak, hogy ezentúl nem

hasonlatokban, hanem nyíltan fog velük beszélni. Mondanivalójának fő részét a mű első és második részében a Pistis Sophia sorsának ismertetése képezi. Ez a lény, a Nagy Láthatatlan 24 emanációjának egyike, a 13-ik eónban tartózkodott. Egy alkalommal a magasba tekintett, s ott megpillantotta a fény birodalmából jövő világosságot, s ez után vágyakozott. A 12 eón archonjai ezért gyűlölettel gerjedtek ellene, a háromszoros erejű (*τριδύναμος*) Authadés is csatlakozott hozzájuk. Egy oroszlánfejű «erőt», anyagi és fény emanációkat bocsátott ki magából, s a fényvel sikerült a Pistis Sophiát a káoszba csalogatnia, ahol fogságba vetik. A Sophia kétségbeesett fohászokban könyörög segítségért, s végül Krisztus szabadítja ki börtönéből.

Később Adamas és archonjai veszik üldözőbe. Krisztus azonban újra megmenti. A harmadik részben Krisztus elmondja a tanítványainak, hogy milyen bűnöktől kell tartózkodni ahhoz, hogy az emberek a túlvilág szenvedéseitől megmeneküljenek. A lelkek sorsával kapcsolatos fejtegetések során a legsúlyosabb büntetés helye, a legkülső sötétség is szóba kerül, mely ebben a műben saját farkába harapó kígyó alakjában szerepel.

A negyedik — legérdekesebb — rész nem kapcsolódik az előbbiekhöz. A cselekmény röviddel a feltámadás után játszódik. Jézus, aki az Óceán partján áll tanítványaival, különböző — részben varázsszavakból álló imákat mond, mire ő és tanítványai a levegőbe emelkednek, s föltáruznak előttük a mindenség titkai. Meglátják a napot sárkány alakjában, a holdat pedig hajóra helyezve (egyiptomi motívum) stb. A további részek lényeges mondanivalóját a lelkek különböző régiókban való szenvedésének ecsetelése alkotja.

Az egész mű keletkezési idejét a kutatók a III. század második felére teszik.

Jeu első könyve a gnózisnak teljesen a mágikus abrakadabrákba lesüllyedt részlegét képviseli. A külső keretet ismét Jézusnak az apostolokkal folytatott beszélgetése adja. Tanítása szerint Jeu az igaz Isten. Ennek emanációi szintén ezt a nevet viselik. A számtalan varázsnévvel teletűzdelt szöveget Jeu formáival (*τύπος*) és az emanációkkal kapcsolatos rajzok kísérik. Egy lacuna után azokat a pecséteteket ismerteti, melyeket a különböző régiókba való jutás alkalmával kell felhasználni.

A II. rész elején Jézus a misztériumokkal kapcsolatban titoktartást parancsol tanítványainak. Ezután a víz, a tűz, és a Szentlélek kerestségében, valamint a lélek szabad mozgását gátoló archonok gonoszságától való megszabadítás misztériumában részeseíti őket. Az összes archon ártó hatását azonban csak a bűnbocsánat misztériuma oldja fel. A könyv legérdekesebb részét a lélek égi utazásának leírása képezi.

Jeu könyvei, melyekről a Pistis Sophia is említést tesz, a III. század elejéről származnak.

A kódexben levő harmadik töredékes mű is a gnosztikus világgéppel kapcsolatos rendkívül bonyolult fejtegetéseket tartalmaz.

WESSETZKY VILMOS—KÁKOSY LÁSZLÓ

A KELTA VALLÁSTÖRTÉNET KÉRDÉSEIHEZ

M. L. SJOESTEDT: GODS AND HEROES OF THE CELTS. Translated by M. Dillon. London 1949, Methuen. XXI.+ 104. l.

Alig van tudományterület, ahol nagyobb szükség lenne színvonalas népszerű munkára, mint a kelta filológia és különösen a kelta társadalom- és vallástörténet mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban elhanyagolt kincseshányájában. Ezért nagy örömmel vettük kezünkbe a francia tudósno 1940-ben megjelent munkájának angol fordítását, melyet a fordító, M. Dillon előszavával és az újabb keltológiai irodalmat felölelő jegyzetivel bővített ki. Az angol fordítás remélhetőleg még szélesebb körök előtt fogja ismertté tenni a kis munkát, melyben a szerzőnőnek sikerült hatalmas forrás-ismeretere támaszkodva, finom vallásethnológiai érzékével, összesűrítienie a kelta mitológia jellemrajzát, nagy szakavatottsággal és végig lebilincselően. Így munkája a kelta filológián kívül állók, a rokontudományok művelői számára is régóta fájó hézagot tölt ki.

A szerzőnő kutatásaiban végig azt az alapvető kérdést, hogy a kelta mitológiát nem érthetjük meg, ha idegen népek mitológiájából kölcsönvett fogalmakkal mérjük; a kelta mitológia megértéséhez magából a kelta hagyományból — mindenekelőtt a leg gazdagabb régi ír irodalomból — kell kiindulnunk. Bár ez utóbbit az i. sz. 8. századtól kezdték — keresztény írók — feljegyezni, mégis az összes források között viszonylag a leghűbb képét adja a még nemrégiben és csak felületesen leküzdött pogány kelta vallásnak. És a különböző forrásadatokat azt bizonyítják, hogy ez a kelta hit, ha nem is feltétlenül